

**OD VELIKODRŽAVNE DOKTRINE
DO GENOCIDNE TVOREVINE**

**FROM THE IRREDENTIST DOCTRINE
TO THE GENOCIDAL PRODUCT**

Sažetak

Autor u ovome radu analizira bitne političke ideje i tokove u srbijanskom društvu prije agresije na internacionalno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu. U tom kontekstu pokazuje se da Srbija devedesetih godina dvadesetog stoljeća napušta ideju izgradnje moderne, evropske države i, slično procesima s početka dvadesetog stoljeća, odlučuje se za ostvarivanje nacionalističko-ekspanzionističkih projekata iz 19. stoljeća. Pritom bošnjačka politika, zatečena u jednom teškom povijesnom stanju, ne uspijeva u cijelosti odgovoriti na srpskohrvatsku antibosansku politiku i agresiju. Bošnjačka politika je samo djelimično uspjela odgovoriti epohalnom trenutku odbrane države i njezinog naroda formiranjem Armije Republike Bosne i Hercegovine. O tome još nije bilo jasne i znanstveno potkrijepljene rasprave u bosanskohercegovačkom društvu, a naročito među Bošnjacima koji još nisu adekvatno promislili genocid koji im se dogodio.

Ključne riječi: (R) Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, Srbija, bošnjačka politika, srbijanska politika, srpska ideologija, moderna država, nacionalizam, ekspanzionistički nacionalizam

Summary

The author in this paper analyzes the major political ideas and trends in the Serbian society prior to the Aggression against internationally recognized Republic of Bosnia and Herzegovina. Within this context, the paper is going to present that Serbia in 1990s obviated from the idea of building a modern, European state and, similar to the processes from the early 20th century, decided to implement the nationalist and expansionist projects from the 19th century. In this mater, the Bosniak policy found itself caught in a difficult historical phase, failing to fully respond to the Serbo-Croatian anti-Bosnian policy and aggression. The Bosniak policy only

managed to partially respond in the epochal moment of defending the state and its people through the forming of the Army of Bosnia and Herzegovina. There has never been organized a clear and scientifically backed debate in BH society about it, especially not among Bosniaks who have not yet properly considered the genocide that happened to them.

Keywords: *(Republic of), Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbia, Muslim policy, Serbian policy, Serbian ideology, the modern state, nationalism, expansionist nationalism.*

Srbijansko stanje – okvir za razumijevanje

Polazeći od pitanja o Srbiji i politici koja se iz nje razvijala u posljednjim decenijama dvadesetog stoljeća, dolazimo do pitanja o Bosni, Bosancima i Bošnjacima nakon prve decenije dvadeset i prvog stoljeća. Od izuzetne je važnosti razvijanje jasne i cjelovite predstave o kontekstu iz kojeg nadolazi rušilački uragan velikosrpstva devedesetih godina i koji nam jasno pokazuje sadržaj i ciljeve agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, čime se dezavuirala naracija o izoliranom građanskom ratu. Danas postoje mnogi stavovi o tome da bosanska strana na početku devedesetih godina dvadesetog stoljeća uopće nije bila svjesna opasnosti koja se nadvila nad Bosnom, a koja je pokrenuta iz Srbije, koju je pod svoju komandu stavio S. Milošević. Često se koriste Izetbegovićeve izjave – „Rata neće biti“ i „Za rat je potrebno dvoje“ – kao potvrde te pretpostavke o bosanskoj nespремnosti i nesvjesnosti bošnjačke politike pred opasnostima koje nadolaze. Taj „pjesnički“ pristup zbilji, pomiješan s religijskim interpretacijama zbilje, sasvim naivna metafizička sličica svijeta, izraz loše procjene koja nije bila zasnovana na znanju razbijeni su surovim topovskim udarima po civilima i gradovima širom Bosne.

Srbija je, danas je sasvim jasno, usljed velike zablude srbijanskih političara o vlastitoj moći i nadmoći nad drugim narodima u jugoslavenskoj federaciji, postala izvorište jugoslavenske ratne katastrofe. Srbijanska i srpska samouvjerenost proizlazila je iz dominacije nad Jugoslavenskom vojskom, negdašnjom Jugoslavenskom narodnom armijom (JNA), koju je beogradski režim na čelu s Miloševićem upotrijebio za razračunavanje s drugim republikama raspadajuće jugoslavenske federacije. To je bila vojska

koja je ratovala po Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća pod izlikom da želi očuvati Jugoslaviju. M. Marković je vrlo pažljivo upozorio da bi formiranje srpske vojske tih godina raskrinkalo politiku koja se vodila iz Srbije, pa je stoga preporučivano da se koristi ime Jugoslavenska armija da bi se tako pod krinkom ostvario interes srpstva.¹ Jasno je da se o disoluciji bivše Jugoslavije ne može misliti niti razumjeti bez djelovanja Jugoslavenske narodne armije. U tim ratovima za teritorije, koji su po svojoj prirodi osvajačke agresije i planirana zlodjela, srpska vojska i njezin vrhovni komandant S. Milošević bili su poraženi. Rezultat kojim danas raspoložemo ukazuje na činjenicu da ratovi za veliku Srbiju nisu bili pobjednički, naprotiv, to su bili najveći *vojni* porazi srpske vojske u 20. stoljeću, a posebno su bili *moralni* porazi jer je Jugoslavenska armija napadala na civile, kukavički opsjedala gradove i razarala ih dalekometnom artiljerijom, kakav je slučaj bilo Sarajevo i drugi gradovi u Bosni i Hercegovini, a pod izgovorom da štiti „ugroženi srpski narod“ – koji je pritom krenuo u stvaranje velike Srbije. Jugoslavenska narodna armija je svojom cjelokupnom strukturom činila „kičmu vojske RS sa kompletnim naoružanjem i opremom“, odnosno JNA predstavlja osnovicu iz koje su formirane vojske SRJ (Srbija i Crna Gora), vojska RS (u Republici Bosni i Hercegovini) i vojska RSK (U Republici Hrvatskoj).² Ona je devedesetih godina dvadesetog stoljeća izvršavala ono što su joj zacrtali godinama prije u štabovima i komandama brojni planeri velikosrpskog ekspanzionističkog nacionalizma.

Šta se događa u Srbiji polovinom osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća, a što će bitno uticati na situaciju u Bosni i Hercegovini? Prije svega, srbijansko političko rukovodstvo je sebe smatralo glavnim subjektom Jugoslavije u svakom

¹ U intervjuu za *Politiku ekspres* od 22. februara 1992. godine Marković kaže: “Formiranje srpske vojske bila bi katastrofalna politika, jer bi ona dovela Srbiju u položaj da bi ona izvršila agresiju na drugu republiku, da osvaja tu teritoriju, da tu čini svojom vojskom. Međutim, daleko je bilo mudrije strategijsko rešenje da tu odbranu srpskog naroda preuzme Jugoslovenska narodna armija, pošto je jedino ta armija, armija Jugoslavije, koja je još postojala i čiju smo afirmaciju i nastojanje i postojanje mi stalno dokazivali. Jedino je ona mogla da se legitimno kreće po celoj teritoriji Jugoslavije. Time smo ipak sprečili osudu Srbije kao države koja je izvršila invaziju, kao što bi se desilo da je slučajno tada opozicija bila na vlasti.”

² Veljko Kadijević, *Videnja*.

pogledu. Tokom osamdesetih godina u Srbiji su već bile narasle ideološke grupacije, jasno definirane opozicijske strukture spram SK Srbije koje su tražile otvaranje brojnih potisnutih pitanja i tabu tema. U pitanju je, prije svega, Udruženje književnika Srbije (UKS) iz Francuske 7, njegov *Odbor za zaštitu slobode misli i izražavanja*,³ kao i djelovanje grupe akademika Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU), koja će u jesen 1986. godine ispostaviti *Memorandum SANU*.⁴ Početkom 1986. godine za predsjednika Predsjedništva Srbije izabran je Ivan Stambolić, koji je za napravljeni *Memorandum* napisao da predstavlja „slatkorečivi uvod u krvavi obračun“ i „smrtonosni šovinistički proglas, ratni manifest za već zavrbovane komesare srpstva“.⁵ Mnogi drugi odmah su uočili o čemu se radi i kuda će voditi memorandumska ideja iz Beograda. Zanimljivo je da se ovaj *odbor*, između ostalog, javno zalagao za puštanje iz zatvora „mladomuslimana“ i „muslimanskih fundamentalista“, osuđenih tokom Sarajevskog procesa 1983. godine,⁶ tj. „štitio“ je interese muslimana i

³ Ovaj *Odbor* 12. februara 1988. godine traži „uspostavljanje stvarne ravnopravnosti naroda Jugoslavije“ te „osnivanje samoupravnih oblasti za srpski narod, kako u Hrvatskoj tako i u Bosni i Hercegovini“. Iz ovoga je kasnije proizašla koncepcija „srpskih autonomnih oblasti“ u Hrvatskoj i Bosni koje su u osnovi predstavljale negiranje nezavisnosti ovih država. U članstvu Odbora koji je dao strateške smjernice za dezintegraciju Bosne i Hrvatske bili su: Matija Bečković, Dimitrije Bogdanović, Kosta Čavoški, Dobrica Ćosić, Andrija Gams, Zagorka Golubović, Ivan Janković, Neca Jovanov, Vojislav Koštica, Mihajlo Marković, Borislav Mihajlović Mihiz, Dragoslav Mihajlović, Nikola Milošević, Gojko Nikoliš, Vesna Pešić, Miša Popović, Radovan Samardžić, Mladen Srbinović, Predrag Palavestra, Dragoslav Srećević, Tanasije Mladenović i Ljubomir Tadić (otac Borisa Tadića). Ova imena treba pamtititi kao idejni velikosrpski okvir za Miloševićovo militantno djelovanje tokom devedesetih godina 20. stoljeća. Ovo su najodgovorniji ljudi za ratne nesreće devedesetih godina. Sve ideje i zamisli o „srpskim etničkim teritorijama“ potiču iz ovoga kruga i razvijaju se do mita u koji se više ne sumnja. Treba reći da su članovi Odbora dijelom i članovi SANU-a, tj. uglavnom isti ljudi tvore dva krila jednog te istog velikosrpskog programa i skupa ideja kojima se priprema prostor za stvaranje velike Srbije u kojoj bi živjeli svi Srbi.

⁴ Dnevni list „Večernje novosti“ iz Beograda 24–25. septembra 1986. objavljuje u dva nastavka kopiju nedovršenog *Memoranduma* (<http://povijest.net/index.php/SFRJ/Memorandum-SANU.html>).

⁵ Ivan Stambolić, *Put u bespuće*, Beograd, Radio B92, 1995, str. 130.

⁶ Početkom 1983. godine u Sarajevu počinje suđenje „grupi muslimanskih fundamentalista i kontrarevolucionara“ na čelu sa Alijom Izetbegovićem, autorom pamfleta *Islamska deklaracija*, koji je bio objavljen u Beogradu i koji je poslužio kao osnova za tužbu. Izetbegović je tokom suđenja promoviran u „vođu“ grupe! Uz Izetbegovića su optuženi Omer Behmen, Ismet Kasumagić, Rušid Prguda, Salih

njihova prava, priznajući im pritom samo religijske slobode, a istovremeno s pojedinim članovima SANU-a zagovarao ekspanzionistički plan protiv Bosne, kojoj nije priznavan republički suverenitet. Tih godina već je jasno da je velikosrpska politika odredila smisao postojanja u frazi „muslimani u džamije“. Naravno, to je značilo da će neko drugi misliti o državi, suverenitetu, vlasti i slobodi bošnjačkog naroda. Sasvim otvoreno i za sve vidljivo beogradski akademici su „podržavali“ osuđeničke iz Sarajevskog procesa, predstavljali se njihovim zaštitnicima, jer su smatrali da je njihova vrhovna mogućnost *religijska svijest* i da uopće ne posjeduju oblikovanu ideju o bosanskoj državi. Time su zametali trag o svojim djelovanjima. Odveć je cinično dušebrižništvo N. Kecmanović dok se prisjeća ove „igranke“ s D. Čosićem, koji je bio „široke ruke“, pravi „humanista i bosnoljub“, odlučan da se pomogne „muslimanskim fundamentalistima“ u Sarajevu.⁷ Takva demagogija se može nazvati *kecmanovanje*. Nigdje N. Kecmanović ne objašnjava otkud jednom prosječnom piscu tolika moć da sjedi u Beogradu i velikodušno rješava probleme u drugoj republici. Racionalnom posmatraču društvenih događaja odmah postaje jasna pozadina ove Kecmanovićeve podvale ako se zapita zašto neko iz Sarajeva mora ići u Beograd da rješava svoje probleme – zar probleme ne može riješiti u Sarajevu i Bosni?! Dakle, jasno je, ako se ide u Beograd po rješenje problema, onda je sigurno i izvor problema u Beogradu!

Srbijanska politika je pokušala dati odgovore na naraslu krizu jugoslavenske federacije tokom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Zato je na Skupštini SANU-a u Beogradu 23. maja 1985.

Behmen, Hasan Čengić, Mustafa Spahić, Edhem Bićakčić, Husein Tivalj, Dže maludin Latić, Derviš Đurčević, Melika Salihbegović i Đula Bićakčić. Njih je optužnica teretila za kontrarevolucionarno djelovanje i zagovaranje muslimanske revolucije u BiH da bi se stvorila „islamska Bosna“.

⁷ “Da je Dobrica lišen nacionalnih predrasuda prema Bošnjacima mogu posvedočiti Izetbegovići. Pomoć za svojevremeno utamničenog Aliju njegova deca nisu tražila ni od reisa Hadžića, ni od nacionalnog borca Muhameda Filipovića Tunje, ni od političara Hamdije Pozderca u Sarajevu, nego od Dobrice u Beogradu, gde ih je srdačno ugostio u kući na Dedinju i kao predsednik *Odbora za slobodu misli i izražavanja* pisao protestna pisma vlastima BiH i SFRJ. Čudno je da Bakir, Sabina i Lejla sada o tome čute, dok „Avaz“ i „Slobodna Bosna“ pjene o Čosićevom šovinizmu i da ne napišu, bar u pismima čitalaca, da je, eto, bar njima i njihovom rahmetli babi nešto valjao.“ (Nenad Kecmanović, *Bošnjačka hajka na Dobricu*, Nova srpska politička misao, on-line, 27. 3. 2012).

godine odlučeno da se zbog potreba „isticanja najaktuelnijih društvenih, političkih, ekonomskih, socijalnih, naučnih i kulturnih problema“ pristupi izradi *Memoranduma* SANU-a.⁸ To je trebao biti odgovor na brojna teška pitanja i putokaz za daljnje djelovanje. Za ovaj posao grupacija akademika SANU-a dobila je otvorenu političku podršku i vodstva CK SK Srbije, na čijem je čelu tada bio Ivan Stambolić.⁹ U toj fazi, dakle, radilo se o pokušaju da se na osnovama znanstvene analize procesa u Jugoslaviji dođe do preciznog uvida u ekonomske, političke, idejne i sigurnosne aspekte društveno-političkog stanja i predviđanja mogućih scenarija odvijanja budućih događaja. S druge strane, tekla je politička priprema za novu srpsku poziciju i uslijedila je borba za hegemoniju nad SK Srbije. Na dvodnevnoj zatvorenoj sjednici Predsjedništva CK SK Srbije, 18. i 19. septembra 1987. godine, Slobodan Milošević je dobio podršku za kandidaturu na mjesto predsjednika SK Srbije – 11 glasova od 20. Tada je postalo izvjesno da je Milošević postao najmoćniji čovjek Srbije, a da je Stambolić definitivno izgubio bitku s njim.¹⁰

Okret ka „novoј“ politici Srbije postao je vidljiv poslije 8. sjednice CK SK Srbije 1987. godine.¹¹ 8. sjednica CK SK Srbije

⁸ Na izradi *Memoranduma* učestvuju: Pavle Ivić, Antonije Isaković, Dušan Kanazir, Mihajlo Marković, Miloš Macura, Dejan Medaković, Miroslav Pantić, Nikola Pantić, Ljubiša Rakić, Radovan Samardžić, Miomir Vukobratović, Vasilije Krestić, Ivan Maksimović, Kosta Mihajlović, Nikola Čobeljić, Stojan Čelić. U stanu Jovana Raškovića u Šibeniku i u kući u Primoštenu *Memorandum* je dobio definitivnu formu.

⁹ Ivan Stambolić, *ibid.*, str. 118.

¹⁰ Slobodan Milošević je 20. aprila 1987. posjetio Kosovo polje gdje se obratio Srbima i izjavio poznatu rečenicu: „Ovaj narod niko ne sme da bije“. Značajno je da je tokom ove posjete Kosovu došao kao predsjednik Predsjedništva CK SK Srbije, a poslije snimaka na kojima se stavlja u zaštitu srpskog naroda vratio se u Beograd kao vođa, vođa srpskog naroda. Antonije Isaković je u beogradskoj *Politici* (19. 11. 1990) izjavio da je Slobodan Milošević „prvi nepodmitljivi političar koji zastupa interese svoga naroda“.

¹¹ 8. sjednica CK SK Srbije održana je 23–24. septembra 1987. godine. Na toj sjednici je smijenjen Dragiša Pavlović, čelnik beogradskih komunista, koji se usudio kritikovati Miloševića i njegovu liniju da šire nacionalizam. Nekoliko mjeseci kasnije smijenjen je i Ivan Stambolić. Njega su Miloševićeve ubice 2000. godine likvidirale na Fruškoj Gori. 8. sjednica je najavila ono što će se godinu dana kasnije nazvati „antibirokratska revolucija“ (1988), koju je Milošević započeo na Kosovu u aprilu 1987. godine, a u stvarnosti se radilo o jednoj „konzervativnoj revoluciji“ koja je dovela do velikog poremećaja na jugoslavenskoj političkoj sceni, što će doprinostiti ubrzanju procesa raspada SKJ i države SFRJ. Tek retrospektivno 8. sjednica je

predstavljala je svojevrsni puč u kojem je vojska imala ključnu ulogu, tako je, prema Stambolićevom mišljenju, general Nikola Ljubičić učinio sve da se ustoliči Slobodan Milošević na čelo srbijanskih komunista.¹² Pored Ljubičića, podršku Miloševiću dali su Petar Gračanin, Vidoje Țarković, Marko Orlandić i mnogi drugi. Okret nakon 8. sjednice vodio je ka jednoj „novoj politici“; tada je Srbija krenula u „drugom“ smjeru, u opasnom smjeru „etnonacionalističkog i velikodržavnog programa“ (Olga Popović-Obradović). *Memorandum SANU-a* (1986) sasvim strateški određuje smjer tog djelovanja i priprema negiranje Ustava iz 1974. godine. Taj novi kurs Srbije odrazio se u cijelosti na cijelu tadašnju Jugoslaviju, a posebno na Bosnu i Hercegovinu, koja je bila zasuta brojnim aferama u kojima se prepoznaje rukopis obavještajnih službi i nadolazeće velikosrpske politike koja je u generalnom dosluhu s velikohrvatskom politikom protiv Bosne i Hercegovine. Srbija se, nažalost, okrenula nečemu zašto se smatralo da je prevazičeno. „Bio je to stari srpski nacionalni program, onaj koji je prethodio pobjedi komunista u Jugoslaviji i koji je očišćen nakon Ustava iz 1974. Na njemu je Milošević, bezrezervnom podrškom 'antikomunista', uspeo da u Srbiji izbrise svaki trag komunističko-antikomunističke podele.“¹³ Nezaustavljivo je isplivalo na površinu saznanje da je Srbija poništila sve što se dešavalo od 1945. godine u Jugoslaviji, da se odrekla naslijeđa koje je bilo dio zajedničke države od 1945. i da je u njoj prevladala vrlo opasna velikosrpska struja. Taj period je Memorandum SANU-a posebno istakao kao veliku nepravdu prema srpskom narodu i tada su počeli neodmjereni politički izričaji, arhaične ideje, zločinački nagovještaji, rasistički diskurs, prijatnje, mitske slike i laži. Na sve strane se moglo čuti da su Srbi *ugroženi* u Jugoslaviji! Milošević je vidio moguću transformaciju Jugoslavije u njenom vraćanju na, kako to kazuje Sonja Biserko, „centralistički model kakav je postojao do 1966. godine, kada je

dobila pravi značaj. Na toj sjednici je počeo uspon Slobodana Miloševića koji je pokrenuo antibirokratsku revoluciju koja je ustvari značila „povratak na staro“ (Dejan Jović) i završila se unutarpartijskim obračunom na 8. sjednici (Dejan Jović, „Osmo sjednica: uzroci, značaj, interpretacije“, u: Dejan Jović, Momčilo Pavlović, Vladimir Petrović: *Slobodan Milošević: put ka vlasti*, ISI i CENS, Beograd i Stirling, str. 33–70, 2008).

¹² Ivan Stambolić, *ibid.*, str. 233.

¹³ Olga Popović-Obradović, *Kakva ili kolika država. Oglеди o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2008, str. 454.

smenjen Aleksandar Ranković, koji je za Srbe bio simbol unitarne Jugoslavije.¹⁴ Miloševićeva „antibirokratska revolucija“ je, nažalost, iskristalizirala staljinističku orijentaciju u srbijanskoj politici koja vuče svoje korijene još od 1948, smatra S. Biserko.¹⁵

Srbijanska dilema – između moderne i tribalističke države

Dakle, *Memorandumom* SANU-a Srbi su otvoreno iskazivali svoje nezadovoljstvo položajem u jugoslavenskoj federaciji jer su im se počele „otimati“ pojedine republike, prije svega, Hrvatska i Bosna i Hercegovina, preko kojih su mislili riješiti svoje „nacionalno pitanje“ putem prekrajanja republičkih granica i stvaranja srpskih autonomnih oblasti koje bi se uvezale u jedinstvu srpsku državu. Oni su se otvoreno, strašnom propagandnom presijom, usmjerili protiv sadržaja Ustava iz 1974. godine koji im je „uskratio“ prava na ulogu glavnog igrača unutar Jugoslavije. Oni su svoj unitarizam kao verziju velikosrpskog nacionalizma krili iza naracije o neravnopravnosti i ugroženosti srpskog naroda. Svi jugoslavenski mediji pod srpskom kontrolom brujali su o ugroženosti i neravnopravnosti srpskog naroda u odnosu na druge narode u federaciji. O tome stanju svoju verziju događanja iznosi Ljubomir Tadić u intervjuu za *Dugu* 20. decembra 1990:

Srbija se nalazi u jednom posebnom statusu unutar jugoslovenske federacije. Socijalistička partija je uspela, to nemojmo zaboraviti, u borbi za ravnopravnost Srbije unutar jugoslovenske konfederacije, da dobije ogroman broj pristalica, pri čemu se nije zalagala za neki socijalni ili socijalistički koncept, što bi bilo u skladu sa njenim imenom, nego za nacionalni.

A srpsko nacionalno pitanje nije rešeno. Ono je izbilo na površinu i omogućilo jednu nacionalnu euforiju, koja se delimično iskazala u podršci Slobodanu Miloševiću, a delimično Vuku Draškoviću, a potom i tim takozvanim nacionalnim, rojalističkim strankama, Mirku Joviću itd.

¹⁴ Sonja Biserko, „Rusija i njen uticaj na Balkan“, u: Grupa autora, *Snaga lične odgovornosti*, drugo izdanje, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Svedočanstva 32, 2008, str. 279.

¹⁵ Sonja Biserko, *ibid.*, str. 282.

Srpsko nacionalno pitanje je jedna ozbiljna činjenica naše sadašnjosti. To pitanje je Komunistička partija potpuno negirala. Pre rata se uvek govorilo samo o hrvatskom nacionalnom pitanju, o šiptarskom i makedonskom samo unutar levice, a svi ostali su smatrali da srpsko nacionalno pitanje kao problem uopšte ne postoji. Tek Drugi svetski rat pokazuje koliki je to problem, sudbina srpskog naroda u Hrvatskoj i Bosni to pokazuje.

Srpski intelektualci su, mislim oni relevantni intelektualci, koliko ja znam bili jedinstveni samo u jednoj stvari, a to je da Srbija ima pravo da bude ravnopravna sa ostalim republikama u Jugoslaviji. I tu je bio kraj. Ukoliko je Slobodan Milošević to hteo, tu je imao podršku srpskih intelektualaca i ta je podrška bila sasvim na mjestu i potpuno legitimna.

Vi znate da su sve opozicione partije u Srbiji, izuzev UJDI, bliske u stavu da srpski narod treba da živi u jednoj državi. Ali ova pobjeda Socijalista i Miloševića, može da bude ideološki izgovor za dalji pritisak na Srbiju.

Srpsko nacionalno pitanje, koje spominje Tadić, svoj smisao iskazuje u pitanju o teritorijama koje bi Srbi trebali sebi pripojiti u procesu disolucije Jugoslavije. Još preciznije rečeno, to je bit srpskog nacionalnog pitanja od 19. stoljeća. Na taj način se pokazuje da su srpski intelektualci smatrali da će Srbi riješiti pitanje ravnopravnosti preko teritorija ili, tačnije, preko zauzimanja teritorija za neku buduću srpsku državu koja bi nastala na ruševinama Jugoslavije. Tadić upozorava da srpsko nacionalno pitanje nije riješeno, jer srpska politika iz Beograda smatra da granice republika nisu pravedne i da ih treba prekrajati da bi se dobilo stanje u kojem će svi Srbi živjeti u jednoj državi. Ćosić, Ekmečić i drugi velikosrpski ideolozi kao i predstavnici Srpske pravoslavne crkve konstantno govore o razgraničenju, omećivanju teritorija, razdvajanju naroda i pravu naroda na samoopredjeljenje, jer ne priznaju republičke granice iz SFRJ.¹⁶ Pritom

¹⁶ U intervjuu *Politici* od 26. jula 1991. godine D. Ćosić kazuje: "Zato što te odluke AVNOJ-a nisu bile zasnovane na regularnim demokratskim načelima i etničkim realitetima, te granice je odredio Politbiro CK KPJ, pa su one samim tim istorijski nelegitimne, dakle, uslovne i privremene... Srpski narod ne može da prihvati konfederaciju sadašnjih republika, jer njihove granice nisu legitimne ni istorijski, ni u državnopravnom smislu, te su granice određene političkim ciljevima i kriterijumima

mnogobrojni srpski mitovi i konstrukcije poslužile su kao legitimacijski osnov za postavljanje srpskog *nacionalnog* pitanja u vidu opasne alternative – „ili, restrukturiranje federacije na principu većinske demokratije („moderna federacija“) ili raspad Jugoslavije uz promenu državnih granica“.¹⁷ U ovako postavljenoj alternativivi vidi se da srpski političari i intelektualci, nažalost, nisu razmišljali o modernizaciji Srbije, nego o proširenju državnih granica, zaokruživanju svih Srba u jednu državu, tj. provođenju politike ujedinjavanja srpskog naroda u jednu etničku državu ili u zamišljene etničke granice. U tom slučaju poklapala bi se nacija, narod i religija, ali to je na Balkanu nemoguća i nenormalna misija. Na takvoj osnovi se omogućava velikosrpskoj politici da otpočne rat u Jugoslaviji i njezinu disoluciju nakon sedamdeset godina zajedničkog življenja sličnih naroda. Iluzija da svi Srbi mogu i moraju živjeti u jednoj „srpskoj državi“ značila je rat protiv svih drugih koji su se tog časa našli na zacrtanim teritorijama koje se trebaju pripojiti toj državi.

Sasvim primjetljiv neuspjeh „moderne Srbije“ spram populističke, ahistorijske i mračne Srbije dešava se na početku 20. stoljeća u političkom djelovanju Nikole Pašića, a onda na kraju istog stoljeća u politici stvaranja Velike Srbije S. Miloševića, M. Ekmečića, Dobrice Ćosića i drugih velikosrpskih ideologa, šovinista i članova SANU-a. Palanačka svijest dva puta u dvadesetom stoljeću vraća Srbiju u mračnu prošlost, nazad u sigurnost nepromjenljivih istina, čime se izražava strah od otvaranja tribalističkog duha prema budućnosti. Zbog toga je, u izvjesnoj mjeri, srpsko nacionalno propitivanje, ustvari, u osnovi defektan tribalistički pristup državi i narodu. Historijsko naslijeđe srpske politike u 19. i 20. stoljeću, kako upozorava Jasna Dragović-Soso, bilo je u mnogo čemu zarobljeno

KP Jugoslavije i brniskim ustavom, pa samim rušenjem komunističkog režima i propašću totalitizma, one gube svaku historijsku zasnovanost, a nemaju nikakvu međunarodno-pravnu regularnost. Ne mogu se srušiti društveni poredak koji je stvorila Komunistička partija, a da se ne ruši i njegova osnovna historijsko-politička odrednica – 'avnojске granice'.“ Isto tako Srpska pravoslavna crkva, izvan svih očekivanih religijskih sadržaja, izražava svoju ovozemaljsku opčinjenost granicama ili „vekovnim srpskim teritorijama“, a granice su nepravedne i neprirodne, one su protiv volje srpskog naroda, te zbog toga „ni Srpska pravoslavna crkva, ni srpski narod nikada nisu priznali veštačke i nelegitimne 'avnojске' unutrašnje granice ustanovljene, bez historijskih ili etničkih osnova, samovoljom komunističke gerile u uslovima okupacije i građanskog rata“ (*Glasnik SPC*, iz januara 1992. godine).

¹⁷ Olga Popović-Obradović, *ibid.* str. 53.

prvim nacionalnim programom Srba pod naslovom *Načertanije*, kojim se predlagalo stvaranje velike Srbije.¹⁸ U Srbiji je, posebno nakon sticanja nezavisnosti 1878. godine, bila jasna podjela među intelektualcima oko pitanja čemu da se dâ prednost – oslobađanju i ujedinjenju srpskog naroda (svesrpska ili velikosrpska politika) ili razvoju jedne moderne i nezavisne države Srbije kakve su bile zapadnoevropske zemlje (srbijanska politika). Historijski poraz „moderne Srbije“ izraz je srpskog odnosa prema modernizaciji društva, Zapadu, savremenoj državi i političkim teorijama, demokratiji, vrijednostima narasle znanstveno-tehničke kulture, ekonomskoj krizi iz osamdesetih godina i problemu Kosova. U ovome se ogleda jedno od dva fundamentalna pitanja Srbije u 19. i 20. stoljeću, a pokazuje se da je Srbija napustila koncept modernizacije i stvaranja moderne države. Drugo pitanje oko kojeg se Srbija koncentrira, kako kazuje Olga Popović-Obradović, jeste „nacionalni program Srbije kao izraz njenog odnosa prema susedima, posebno onim u čijim granicama se u trenutku nastanka nacionalnih država na Balkanu našao znatan deo srpskog naroda. U krajnjoj liniji, oba pitanja mogla bi se svesti samo na jednu suštinsku kontroverzu moderne istorije Srbije, koju su političari s kraj 19. i početka 20. veka dosta precizno odredili kao dilemu: 'srpska' ili 'srbijanska' politika.“¹⁹ Ova dilema traje kao politička, kulturna i ideološka nerazriješenost unutar srpskog naroda i producira nered u međudržavnim (međunacionalnim) odnosima s drugim državama u susjedstvu.

Povratak u prošlost

U karakteru srbijanskog društva poslije 1990. raspoznaje se, nađalost, autoritarna svijest i politička kultura koja nije bila sposobna da gradi moderno društvo, koja nije imala ideal „moderne Srbije“, pretpostavljajući mu etnonacionalni interes, koji se ogledao u zahtjevu za *proširenjem* državne teritorije i vraćanjem na stare nacionalne i narodnjačke programe srpskog naroda za koje se smatralo da su stvaranjem jugoslavenske zajednice zauvijek prevladani kao nešto što

¹⁸ Jasna Dragovic-Soso, *Rethinking Yugoslavia: Serbian Intellectuals and the National Question in Historical Perspective*, Contemporary European History, 13 (2), 2004, str. 170–184.

¹⁹ Olga Popović-Obradović, *ibid.* str. 499.

pripada prošlosti. Srbija je, međutim, devedesetih godina dvadesetog stoljeća slijepo vjerovala u svoju moć, jer je Jugoslavenska armija bila pod njezinom kontrolom i bila sigurna da će vojnom silom moći ostvariti prekrajanje republičkih granica bez većih problema. Iz te samouvjerenosti bilo je „lahko“ pokrenuti plan stvaranja velike srpske države na ruševinama Jugoslavije. Ta „historijska prilika“ nije se smjela propustiti. Strateški gledano, Srbija je morala prvo „udariti“ na Hrvatsku da bi uspjela uraliti i onda potčiniti Bosnu kao svoj stvarni osvajački cilj. Rat koji se vodio u Sloveniji i Hrvatskoj bio je „dječija igra“ ili neka vrsta „dogovorenog čarkanja“ prema onome što se spremalo u Bosni i Hercegovini, prema kojoj su srpski ideolozi u 20. stoljeću jasno iskazali svoje pretenzije. Posebno je značajno da su Milošević i Tućman bili saveznici u destrukciji Republike Bosne i Hercegovine i zato su hrvatski Srbi bili sigurno topovsko meso poslije dogovora iz KaraĆorĆeva u proljeće 1991. godine.²⁰ I Milošević i Tućman su procijenili da je 1992. godine pripravljena povijesna prilika da se prošire na Bosnu i pripoje njezine teritorije u sastav svojih država. To je bila njihova strateška pogreška. Oba predsjednika susjednih država svoja nacionalna i etnička pitanja pokušali su riješiti preko BiH, odnosno njezinim uništenjem i podjelom. U tom smislu su napravljene dvije etnoklerikalne paradžavne tvorevine na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine – Srpska republika BiH (kasnije RS) i HZ HB. Njima se od septembra 1993. godine trebala priključiti tzv. Bošnjaka republika u uniji BiH.

²⁰ Razgovor hrvatskog predsjednika Tućmana i srbijanskog predsjednika Miloševića 21. marta 1991. u KaraĆorĆevu vješto je mistificiran i niko još nije iznio na vidjelo cjelovit sadržaj razgovora. Taj razgovor osnov je koordiniranog srpsko-hrvatskog antibosanskog djelovanja koje se pokazuje kroz saradnju političkih partija HDZ (Mate Boban) i SDS (Radovan Karadžić), te brojne slućajeve saradnje između etničkih vojnih jedinica HVO i VRS. Naravno, oni nikada nisu priznali da su razgovarali o bilo kakvoj podjeli Republike Bosne i Hercegovine. To bi bilo naivno i optužujuće za njihove politike. Ali na terenu BiH tokom agresije 1992–1995. vidljiva je sinhronizirana djelatnost dva agresorska rećima i iz toga se mogu izvoditi racionalni zaključci da je između njih napravljen sporazum ili tajni dogovor za podjelu Bosne i Hercegovine. Dakle, ne mora biti „napisan papir“ ili „naredba“ da bi se razumjela jedna djelatnost u praksi. Pomoću historijske i strukturalne rekonstrukcije dogaćaja moguće je ustanoviti o kakvom se vidu dogovora i saradnje radi. Pored ovoga susreta u KaraĆorĆevu, Tućman i Milošević su se takoĆer sastali dva mjeseca poslije u Tikvešu, gdje su duće razgovarali, ali se ovaj sastanak stalno zaboravlja i zanemaruje.

Srbi su, nažalost, u posljednjoj deceniji 20. stoljeća krenuli putem koji je u suštini bio totalna ahistorijska stranputica. Taj strateški čorsokak začaran je kosovskim mitom, naracijama o slavnoj prošlosti srpskog naroda, lažima bez granica, guslarskim zavijanjima na jednoj strani od konjskog repa, prizivanjem zločina, upozoravanjem na opasne neprijatelje koje satanizira „otac nacije“ D. Čosić.²¹ A pritom valja na to podsjetiti, uvijek je destruiranje drugog, ustvari, destruiranje vlastitog bića i njegove strukture. U toj dijalektici našli su se srpski političari, intelektualci i ideolozi na početku dvadeset i prvog stoljeća. „Nesposobnost da se društvo ekonomski, politički i kulturno reformiše“ – kaže Olga Popović-Obradović – „u skladu s modernim svetom nadoknađuje se nacionalnim zahtevima za proširenje državne teritorije. Umesto modernog, otvorenog društva kojeg se plaše, političke elite, snažno potpomognute intelektualnim, nude svom narodu nove teritorije, etničko čišćenje i čvrste granice, unutar kojih je narod 'poštećen' slobodne utakmice i odgovornosti. Sve se pokriva institucijama koje su liberalne i demokratske po formi, ali ne i po svojoj stvarnoj sadržini. I konačno, sve se završava ratom i samoizolacijom.“²² Srbi su od 1990-ih postavljeni na ovaj put i njime idu. Sva se kulturna gradnja, nažalost, preokrenula u jednom smjeru, ka jednoj zabludi o „homogenom“ žitvljenju odabrane grupe ljudi, u izolacionizam i mrak, u čvrste granice etničke države izvan kojih su neprijatelji. Ovaj koncept ima direktne veze sa svetosavljem i religijskom sviješću o odvojenosti od drugih. Srpska politika je pomislila da može oteti teritorije drugih država i pritom ostati nekažnjena. Latinka Perović je primijetila da je cjelokupna kultura svedena „na njenu nacionalnu dimenziju“ ili, bolje rečeno, *etnicističku/narodnjačku* i palanačku jednodimenzionalnost, a time je i suštinski obezvrijeđena.²³ To samo može voditi srpski narod kulturnom

²¹ Čosić u knjizi *Bosanski rat* ratnohuškačkim jezikom mrtnje govori o prvim susjedima srpskog naroda kao o vječitim neprijateljima s kojima se definitivno treba obračunati. On potencira nemogućnost suživota jer je „to bosansko tlo vekovima razdirano etničkom i verskom mrtnjom. Pobjeda ili smrt je deviza i Srba, i Muslimana, i Hrvata“ (vidjeti: D. Čosić, *Bosanski rat*, Beograd, Službeni Glasnik, 2012, str. 197).

²² Olga Popović-Obradović, *ibid.*, str. 53.

²³ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga – ishod rascepa 1971–1972*, Sarajevo, Svjetlost, Biblioteka Refleksi, 1991, str. 311. („Svočenje kulture na njenu nacionalnu dimenziju jeste put njenog ograničavanja i zatvaranja. A u samoj nacionalnoj sredini, kad nacionalno postane isključivo merilo, kultura mora postati puko sredstvo nacionalne, odnosno svake trenutno vladajuće politike. Prva četvrtina te isključivosti postaje sama

rasulu „nacionalnog korpusa kakav ne poznaje XX vek“ (L. Perović). Kolektivističke i populističke obmane, kao dominantna politička kultura unutar srbijanske politike u dvadesetom stoljeću, potpuno guše ideju liberalizma unutar srbijanskog društva i svode ga na jedan mali alternativni trag.

Nakon velikosrpske agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995, koju je predvodio Miloševićev srbijanski režim sa Jugoslavenskom armijom i etnoklerikalnom intelektualnom podrškom, pokazalo se da srpska politika ponovo nije uspjela preuzeti odgovornost i započeti integracije s modernim svijetom (modernizacija društva) i tokovima u njemu. Ona je svjesno probudila velikosrpskog vampira i provodila ahistorijski politički program iz prošlih stoljeća, kojim bi se proširile državne granice na štetu drugih država (nacija) i naroda. Rezultat tog mračnjačkog scenarija je entitet RS, djelo zločina genocida na teritoriji države Bosne i Hercegovine kojim je stvoren veliki jaz mrtnje između naroda u BiH. Dakle, velikosrpska politika je 20. stoljeće u Bosni i Hercegovini završili genocidom nad Bošnjacima. Ona je u svojim projektima sasvim odlučna da uništi državu Bosnu i Hercegovinu i nije spremna da preuzme odgovornost za zločine koje je počinila njezinim građanima.

Bosanskohercegovačko stanje u 1980-im

Bosna i Hercegovina kao jedna od jugoslavenskih socijalističkih republika dijelila je sve bitne karakteristike jugoslavenskog društva u oblasti ekonomije, politike, ideologije, obrazovanja. Bosanskohercegovačka politika je u sedamdesetim godinama 20. stoljeća bila prepoznatljiva kroz djelovanje Džemala Bijedića, koji je poginuo u avionskoj nesreći u blizini Sarajeva 1977. godine. Mnogi smatraju da njemu pripadaju velike zasluge za afirmaciju, uzdizanje i priznavanje bošnjačkog naroda u jugoslavenskoj federaciji.²⁴ Početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća zbog privrednih i razvojnih poteškoća započinje porast zaduživanja SFRJ. Najviše se SFRJ zadužila u periodu

kultura, koja ne može da živi u okviru jedne nacije; njene vrednosti moraju, na taj način, biti dovedene u pitanje“).

²⁴ Na čelo Saveznog izvršnog vijeća 1971. godine dolazi Džemal Bijedić, a sa pozicije predsjednika republičke Skupštine.

1976–1985, a već krajem 1987. zaduženje je dostiglo 22 milijarde dolara.²⁵ S druge strane, na planu političkog i kulturnog ispoljavanja i djelovanja u pojedinim republikama zajedničke države, u Bosni i Hercegovini je po popisu iz 1971. bošnjački (tada muslimanski) narod našao svoje „ustavno“ mjesto i prestao je da se „opredjeljuje“ – “ne opredjeljuje“. Može moći reći da je izašao iz bezimenosti i da nije uspjela etnofagija, koja mu je bila pripremljena. Otad je bošnjački narod mogao da se izjasni pod imenom Muslimani, što je bilo neadekvatno narodno ime, ali je ipak bilo ime koje je uvažavalo njihovu različitost od srpskog i hrvatskog naroda. To je, između ostalog, bio jasan znak jačanja republika u okviru jugoslavenske federacije i pokazatelj političkog opredjeljenja vodećih bosanskohercegovačkih političara. U Bosni i Hercegovini se osjećala jasna „nova orijentacija“ koja je bila bazirana na uspostavljanju novog razvojnog kursa za nerazvijena područja republike. Taj smjer posebno su podržavali Dragutin Kosovac, Branko Mikulić i Hamdija Pozderac, koji odlučno grade poziciju Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji, naglašavajući neophodnost industrijalizacije i deagrarizacije zemlje, a time etabliraju politiku vlastitog razvoja. U tome ih malo kasnije slijedi i Nikola Stojanović koji je naslijedio Mikulića na poziciji predsjednika CK SKBiH. Republika treba da se ravnopravno pozicionira u federaciji, da se na nov način uključi u ekonomske odnose u zemlji i da se digne iznad uloge „sirovinskog resursa“. Njen strateški kurs je, dakle, u ekonomskom razvoju i očuvanju ravnopravnog statusa među drugim republikama federacije. Ovaj kurs i strateška orijentacija, međutim, nisu izmakli velikosrpskom oku u Beogradu i Bosna je već osamdesetih godina dramatično destabilizirana kao „tamnovilajetski krajolik“ brojnim destruirajućim aferama i orkestriranom propagandnom djelatnošću. Posmatrano sa strane činilo se kao da u Bosni ništa ne valja, kao da je sve utonulo u političke i privredne afere koje su, ustvari, poticale iz Beograda. To je davalo povoda već vidljivom velikosrpskom Levijatanu da se potpuno upetlja u procese u Bosni koja se našla u opasnoj „olujci“.

Medijska slika o Bosni i Hercegovini kreirana je u Beogradu osamdesetih godina i sticao se uvid da je riječ o zemlji afera, mitskom „tamnom vilajetu“, vladavini samovoljnih političara, voluntarizmu

²⁵ Ibrahim Latifić, *Jugoslavija 1945–1990*, Beograd, Društvo za istinu o NOB-u, 2001, str. 33.

pojedinaца, bezakonju, korumpiranosti i slično. Bosna je doista osamdesetih godina destabilizirana brojnim aferama koje su se nadovezivale jedna na drugu. Planska satanizacija Bosne, ťivota i ljudi u njoj, političkih ličnosti i intelektualaca, provodi se s ciljem da bi se „pokazalo“ da nikako ne moųe biti bosanske samostalnosti i nezavisne republičke politike. Preko afera, potaknutih iz Beograda, velikosrpski Levijatan vrši postepeno potčinjavanje Bosne i Hercegovine svojim ekspanzionističkim interesima i planski stvara vlastite strukture u Bosni koje će sluųiti ostvarivanju velikosrpskih ciljeva. Prije velike afere „Agrokomerc“ buknula je famozna istraga oko muslimanskih intelektualaca koji su optuųeni za antidrųavno djelovanje i kontrarevoluciju. U tome tzv. Sarajevskom procesu 1983. već je bila postavljena igra za potčinjavanje Bosne i eliminaciju Hamdije Pozderca iz političkog ťivota. Ovdje treba pratiti manifestne i latentne strukture povijesnog političkog toka. Ono što je *manifestno* u ovome „slučaju“ jeste naracija o „islamskom fundamentalizmu“ i pravljenje predstave o „organiziranoj kontrarevolucionarnoj grupi“ na čijem je čelu A. Izetbegović. To je predstava za javnost u kojoj se moųe naći odgovor na pitanja za običnog građanina. Iza toga je *latentni* sadrųaj koji razvija proces destabilizacije BiH i njenog voćstva na čelu s Pozdercem. Zbog nerazumijevanja tog procesa nastat će jaz nepovjerenja meću Bosancima i Bošnjacima i mnogi će pomisliti da je Pozderac kriv za Sarajevski proces koji je ustvari rezultat velikosrpskog potkopavanja BiH.

Nakon svega moguće je ukazati na činjenice da je SANU itekako imala prste u smještanju optuųnice i da je u toj pripremljenoj zamci Hamdija Pozderac bio svjestan opasnosti i cjelokupnog apsurdnog procesa sućenja. Svako suprotstavljanje nametnutom procesu dovelo bi do optuųbe da saraćuje s „fundamentalistima“, podrųava „fundamentalistički pokret“ u Bosni i time bi uslijedio kraj njegovog političkog djelovanja. Tu dvostruku igru nisu razumjeli mnogi bošnjački intelektualci koji su tvrdili da je Pozderac odgovoran za progon tzv. muslimanskih fundamentalista, intelektualaca religijske orijentacije, a upravo je taj kafkijanski „proces“ smišljen u velikosrpskoj kuhinji za njega. Srbijanski obavještajno-policijski krugovi postavili su zamku i čekali trenutak da on u njoj završi. Pozderac se, ipak, uspio izvući, ali je stigmatiziran kao glavni krivac takvog stanja u BiH. Nedugo iza toga procesa uslijedila je nova afera i novi nasrtaji na BiH iz „beogradske kuhinje“. Zanimljivo je da su ljudi

koji su procesuirani i osuđeni na zatvorske kazne 1983. godine osnovali političku stranku i nametnuli se kao političko vodstvo „muslimanskom narodu“ 1990-ih godina.

Bosna i Hercegovina je osamdesetih godina bila posebno interesantna velikosrpskom pogledu. Velika finansijska sredstva su od 1979. pristizala iz vojnih fondova u *Agrokomerc* koji je postajao važan dio sistema JNA. „Beograd“ ili vojni vrh JNA je zagospodario finansijama *Agrokomerca*.²⁶ Tadašnja Armija je finansirala izgradnju brojnih objekata *Agrokomerca* i predstavlja je strateškog partnera u poslovanju ove kompanije. Osim toga, *Agrokomerc* je imao odobrenje da servisira vozila JNA. Kasnije će se pokazati da je afera oko *Agrokomerca* bila polazna tačka s koje će se napasti samostalnost i republički integritet Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, tj. otvoriti Bosnu za potčinjavanje i potpunu kontrolu tako neophodnu u budućim događajima. Pored toga, plan centralizacije Oružanih snaga SFRJ, koji je vođen pod imenom „Jedinstvo“, u cijelosti je okončan 1988. godine.²⁷ Plan „Jedinstvo“ se razlikovao od prijašnjih transformacija unutar JNA na osnovu toga što je rađen prema kriteriju aktualnog stanja u SFRJ. Njegov glavni arhitekt bio je admiral flote Branko Mamula i njegovi saradnici iz Generalštaba JNA. On je za vrijeme svog ministarskog mandata osporio koncepciju ONO i DSZ, marginalizirao učešće republika u sistemu odbrane²⁸ i stavio Teritorijalnu odbranu pod kontrolu JNA. Mamula je postigao visok stepen centralizacije Oružanih snaga kakav je JNA imala do kraja šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Prema mišljenju D. Marijana, plan „Jedinstvo“ predstavljao je pripremu za nasilno održanje Jugoslavije, a kasnije se pretvorio u pokušaj realizacije projekta „Velike Srbije“. Ovim planom pripremljena je vojno-politička kontrola zapadnih republika (Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slovenija), jer nije bilo potrebe da se strahuje od NATO-a, kojem je *Agrokomerc* plasirao svoje proizvode preko JNA, što znači da je saradnja ove dvije vojne grupacije bila dobra i nije bilo opasnosti od agresije sa Zapada. „No, bez obzira, radilo se o jednom ili drugom konceptu“ – smatra

²⁶ Admir Mulaosmanović, *Bihaćka krajina 1971–1991* (Utjecaj politike i političkih elita na privredni razvoj), Sarajevo, Institut za istoriju, 2010, str. 87.

²⁷ Davor Marijan, „Jedinstvo“ – posljedni ustroj JNA, *Polemos* br. 6, 2003, str. 11–47.

²⁸ U period od 1968. do 1988. godine JNA je imala strukturu koja se nazivala „republički ustroj vojske“.

Mulaosmanović – „(odbrani od NATO-a ili kontroli Hrvatske i Slovenije) Bihaćka krajina i *Agrokomerc* u njoj imali su izuzetan značaj sa pozicije logističkog centra u oba slučaja. Nikako ne treba gubiti iz vida postojanje aerodroma Ťeljava koji se nalazio u utrobi planine Plješevice... i koji predstavlja značajnu kariku u strategijskom lancu sačinjenom tako da je Bihaćka krajina središte odbrane ili pak napada.“²⁹ Cjelokupan projekt *Agrokomerca* kao velikog saveznika JNA bio bi nezamisliv bez Hakije Pozderca koji je imao poznanstva i veze na nivou Federacije.

Velikosrpska politika nikako nije mogla prihvatiti jugoslavenski Ustav iz 1974. godine i zato je gledala da ga izmijeni na sve moguće načine. Jedan od ljudi koji je stajao na putu provoĈenja ove velikosrpske zamisli u vezi s Ustavom iz 1974. godine bio je bosanskohercegovaċki politiċar i visoki partijski funkcioner Hamdija Pozderac. Naravno, uz njega je bio jedna cijeli tim politiċara i intelektualaca koji su dijelili sliċne bosanskohercegovaċke ideje o ravnopravnosti naroda i republika u sastavu SFRJ, a prije svega radi se o ljudima kakvi su bili Branko Mikulić, Dragutin Braco Kosovac, Stanko Tomić, Munir Mesihović i dr. Ali i Hamdija Pozderac je doveden u bezizlaznu situaciju jer je upao u mreŹu velikosrpskog Levijatana prepoznatljivog tada u likovima Nikole Ljubiċića, Vojislava Ťešelja, Duška Zgonjanina i dr. Tadašnji potpredsjednik Predsjedništva SFRJ i dolazeći predsjednik Hamdija Pozderac je primoran od velikosrpskih i srbijanskih politiċkih krugova da 12. septembra 1987. godine podnese ostavku, jer je „povezan“ s Fikretom Abdićem, koji je kao direktor *Agrokomerca* iz Velike Kladuše optuŹen za izdavanje mjenica bez pokrića u velikim iznosima, na osnovu ċega je konstruirana tzv. „mjeniċna afera“ početkom 1987. U tadašnjem sistemu upotreba takvih mjenica bila je ċest sluċaj. Inscenirana afera *Agrokomerc* posluŹila je da se Hamdija Pozderac ukloni s politiċke scene. Pozderac je, naime, bio na ċelu Ustavne komisije Skupštine Jugoslavije, gdje je insistirao da se ne mogu mijenjati osnovna načela Ustava iz 1974. godine, u kojem su, izmeĈu ostalog, Muslimani (kasnije Bošnjaci) imali status samostalnog naroda, a Bosna i Hercegovina federalne republike unutar SFRJ. Kao predsjednik ustavne komisije Pozderac je poziciju SR Srbije i pokrajina pokušao oblikovati kompromisom na obostrano zadovoljstvo i Srba i Albanaca, te tako

²⁹ Admir Mulaosmanović, *ibid.*, str. 94–95.

riješiti „kosovski problem“. Pritom bi pokrajine zadržale neke autonomne institucije. Takva ideja je bila neprihvatljiva nadolazećem srbijanskom rukovodstvu s Miloševićem na čelu. „Glavni grijeh“ Hamdije Pozderca bio je u tome što se suprotstavio velikosrpskoj politici i spriječio promjenu Ustava iz 1974. Na taj način je bio meću prvima koji se našao na putu velikosrpskom projektu i zbog toga je postao „istražni predmet“ obavještajnih službi i razornih političkih igara. Praćen je, prisluškivan, obraćivan, ucjenjivan i na kraju prisiljen da podnese ostavku zbog inscenirane afere *Agrokomerc*. Umro je u Sarajevu 1988. godine.

Bošnjačka politika od 1990-ih

Šta je bošnjačka politika radila devedesetih godina dvadesetog stoljeća? I bošnjački političari razmatraju ideje o „novom dogovoru naroda“, sudjeluju u priči o regionalizaciji, ponašaju se pretpolitički, prihvataju „konferencije o BiH“ na kojima se rastaće republička supstancija (državnost), a inaugurira etnička podjela državnog teritorija u čijem je osnovu etnoteritorijalni nacionalistički koncept. Bošnjačka politika je prihvatila politički koncept *dogovaranja* sa „predstavnicima srpskog naroda“, kojim je Republika Bosna i Hercegovina dovedena za „pregovaračke stolove“ Lisabona, Londona, Ženeve, Dejtona, odnosno na mjesta na kojima se pripremala legalizacija zločina koje je u vrijeme pregovora provodila Jugoslavenska armija i paravojne formacije SDS-a u BiH. Sva politika je reducirana na pregovore oko etničke teritorijalizacije Republike, što je svoju kulminaciju doživjelo u Aneksu IV Dejtonskog mirovnog sporazuma. Tokom neravnopravnih pregovora o miru država Republika Bosna i Hercegovina je već bila okupirana, blokirana, masovni zločini su počinjeni i za njih znaju svi evropski političari i medijatori, a narod je bio zbijen u nekoliko enklava koje će biti pretvorene u „sigurne zone“ o kojima će se brinuti UN. Oni koji su znali barem djelimično kako funkcioniraju UN, posebno njihova nemoć i neučinkovitost širom svijeta, znali su i da su „sigurne zone“ rezervat za Bošnjake u koji ubice mogu upasti kadgod hoće i ubijati koliko žele. To je rezultat Srebrenice u ljeto 1995. godine. Bez obzira na „dogovor naroda“, u kojem sudjeluje bošnjačka politika, velikosrpska politika je pripremila izvršenje genocida nad Bošnjacima. I to je strateška pogreška bošnjačke politike na početku devedesetih godina – jer oko postojanja Republike BiH nije moguće praviti

„dogovore“, odnosno nije moguće dovoditi u pitanje državnost i postojanje Republike Bosne i Hercegovine. Ti politički „dogovori“ su vodili ilegalnom suspendiranju Ustava Republike Bosne i Hercegovine. U procesu „dogovaranja“ predsjednik Predsjedništva Republike A. Izetbegović je pretvoren u „predstavnik Bošnjaka“, „muslimanskog lidera“ ili u jednu od „zaraćenih strana“. Etničko reprezentiranje bilo je, ustvari, sam smisao politike u Bosni i Hercegovini poslije prvih višestranačkih izbora, a to je sasvim odgovaralo velikodržavnim aspiracijama srpskog i hrvatskog ekspanzionizma. Njima je trebala etnička politička reprezentacija naroda da bi se dočepali bosanskohercegovačkih teritorija i u tome se sastojala sva „mudrost“ nacionalističke politike. Etničko reprezentiranje predstavlja fikciju da će neka politička partija štiti „ugrožene“ interese naroda. Ona samo tendira omećivanju teritorija na kojima će stati „naš narod“. Bosanska i bošnjačka politika prihvata etnopolitički koncept i model reorganizacije države Bosne i Hercegovine. Na osnovu toga je bilo moguće vršiti dijeljenje BiH na etničke teritorije bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda.

Sasvim je jasno da nije trebalo pregovarati na etnoteritorijalnoj ravni i „dogovarati“ podjelu teritorija i resursa, nego braniti zemlju koja je bila okupirana! Naravno, ovo je iskaz s distance „general a poslije bitke“, ali je očigledno iz današnje retrospektive da je previše *pogrešaka* koje je bošnjačka politika pravila devedesetih godina kao žrtva kombinirane velikosrpske i velikohrvatske agresije. Te „pogreške“ moraju se analitički preispitati da bi se vidjelo kakva je uloga vodećih političkih ličnosti i njihovih prvih političkih saradnika na rastakanju Republike Bosne i Hercegovine prema velikosrpskom scenariju, jer je u procesu mirovnih pregovora do Dejtonskog mirovnog sporazuma došlo do grubog kršenja Ustava Republike Bosne i Hercegovine!

Otkud se uopće pojavljuje neko meću Bošnjacima kao „pravi musliman“ i kao „vođa muslimana“ s narodnom partijom u multietničkom društvu? Otkud se pojavljuju ljudi koji vide komunizam kao glavnog neprijatelja, a ne vide velikosrpski projekt koji priprema uništenje BiH! Zašto se bošnjačkom narodu nameće tradicionalni vođa, a ne institucionalna kultura, vladavina prava i zakona, scijentifikacija životnog svijeta, prevoćenje znanstvenih istina u svakodnevno življenje, modernizacija društva i pravna država? Zašto su mladomuslimanski ideolozi zauzeli mjesta u vođenju državnih

(nacionalnih) i narodnih poslova sa svojom religijskom slikom svijeta? Gdje su bili Bošnjaci koji su u vlasti SR BiH bili političari i ministri, tj. koji su poznavali mehanizme vlasti? Čini se da su velikosrpskom projektu bili potrebni „pravi“ muslimani, a ne oni koji su znali šta je *država*, ti mrski komunisti i njihov „komunistički ustav“! Tako je rušenje komunizma, kao svjetsko-povijesnog događaja, pretvoreno u destrukciju Republike Bosne i Hercegovine, njezinog Ustava i državnosti. To nam potvrđuje da je upitna veza „grupe muslimana“ sa tako ozbiljnom stvari kakva je država. Nisu ih slučajno velikosrpski ideolozi podržavali u njihovom naumu da vode bošnjački narod.³⁰ Iz kolopleta pitanja proizlazi velika odgovornost za bošnjački intelektualni ansambl da što prije preispita svoje pozicije u politici, povijesti, diplomatiji, ekonomiji, znanosti i tako dođe do zaključaka koji će Bošnjacima otvoriti oči pred sutrašnjim svijetom. Ne smije se zaboraviti katastrofalna činjenica devedesetih – umjesto odbrane *ustava* države i njenog integriteta pristalo se na „dogovor oko Bosne“. Upravo to je velikosrpski projekt strateški želio, da sami Bošnjaci pristanu na razgovor oko „podjele Bosne“, kako bi se suspendirala supstancija Ustava iz 1974. i ono što je uz njega išlo. Tako je konsekvencija tih „dogovaranja“ tzv. dejtonski Ustav, koji je nametnut u vojnoj bazi i kojim je suspendiran Ustav Republike Bosne i Hercegovine. Iz toga se desio genocid nad Bošnjacima, a Bosna je iznutra osakaćena dvoentitetskom podjelom.

Velikosrpska agresija na Republiku BiH jeste osnov svih današnjih problema, ali time se, nikako, ne skida odgovornost sa bošnjačkih političara i intelektualaca koji nisu pokazali razumijevanje

³⁰ Bahrudin Bijedić Buri je 23. jula 1996. godine iz Chicaga poslao pismo glasilu *Ljiljan* u kojem piše: “Ali vaša kooperacija i saradnja na, kako vi kažete, rušenju komunizma učinila vas je bliskim (sa SDS-om), napravila od vas kasnije partnere u vlasti, činili ste koaliciju. Vas, grupu muslimanskih osuđenika, su četnici i ustaše oslobodili daljeg zatočeništva kroz poplave peticija i inicijativa srpskih i hrvatskih intelektualaca u periodu 1987–1989. koje su predvodili Dobrica Ćosić, Mihajlo Marković, Ljubo Tadić, Gojko Đogo, Vojislav Šešelj, Vladimir Šeks, Franjo Tučman i brojni drugi. Zašto? Pa vi ste im trebali. Niko drugi meću muslimanima ne bi sa njima sjedio za istim stolom. Oni su željeli vas na čelu muslimanskog naroda u njegovom odsudnom trenutku jer ste vi najslabija postava meću nama, najnekompetentnija, najneiskusnija i postava koja će zarad vlasti i sa sotonom praviti račune. Nadalje, postava koja će okupiti najmanje potencijalnih snaga za odbranu Bosne i Hercegovine, postava kojoj nemaju razloga vjerovati mnogi Muslimani, a kamoli Srbi i Hrvati inače lojalni državi vnosti Bosne i Hercegovine.“

situacije u kojoj se država zadesila pod velikosrpskom agresijom. Tih stravičnih godina, kad vojnim napadom na državu započinje stvaranje velike Srbije, bošnjačka etnopolitika naivno i neodgovorno napušta sve što su „mrski“ komunisti bili napravili u vezi s građanskom SR BiH i njenim Ustavom iz 1974. godine, te tako ide naruku velikosrpskoj i velikohrvatskoj etnopolitici i ratu protiv Bosne. Naravno, komunistička ideologija nije idealna i puna je tamnih mjesta koja se mogu oštro kritikovati i odbaciti. Ali decenijama poslije svjetskopovijesnog kraha sistema socijalizma i ideologije komunizma (1989) bošnjački glasnici religijske slike svijeta i dalje pucaju po mrtvom konju optužujući ga za sve i svašta, a pritom u njihovim koncepcijama ne postoji adekvatna interpretacija pitanja o državi, niti pojam odgovornosti prema nacionalnom i narodnom biću za ono što su radili. Niko od bošnjačkih lidera i „uglednih političara“ nije prihvatio odgovornost za svoju nesposobnost i nedoraslost povijesnom stanju u kojem se našla država BiH. Umjesto toga, vrlo sramno se zloupotrebljava religija i religijske institucije, pa je posebno vidljivo reduciranje narodnog i nacionalnog identiteta na religijske odredbe, što je naivna imitacija srpskog plemensko-„nacionalnog“ identiteta, iz čega se razvija redukcionistički proces zatvaranja bosanskog i bošnjačkog komunikativnog uma.

Predsjednik SDA Alija Izetbegović izjavio je 26. maja 1990. na Osnivačkoj skupštini Stranke u Sarajevu:

*Predstoji novi dogovor naroda BiH i naroda Jugoslavije o tome kakvu Bosnu i Hercegovinu i kakvu Jugoslaviju hoćemo. Takve dogovore mogu voditi samo istinski predstavnici naroda, a istinske predstavnikе mogu odrediti samo narodi, na slobodnim izvorima.*³¹

Ovdje se čuje naivna populistička fraza o „istinskim predstavnicima naroda“, o tome da će neko predstavljati narode, a ne građane. To je poruka da je neko dosada „lažno“ predstavljao narode. Zašto se treba brinuti za narod, a ne za državu Bosnu i Hercegovinu, ako je postojanje države osnov odbrane i očuvanja naroda i građana? U osvrtu na Izetbegovićeve „vizije“ ne treba zaboraviti da već postoji država Bosna i Hercegovina s Ustavom i da se „istinski predstavnici naroda“ ne trebaju posebno „dogovarati“ o ustroju države, osim ako se nema na umu neki novi aranžman ili ako se država ne želi dovesti u pitanje. Tako je nakon izbora 18. oktobra 1990. započela faza

³¹ Alija Izetbegović, *Sjećanja: autobiografski zapisi*, Sarajevo, 2001, str. 78.

vladavine ili vlasti u Republici Bosni i Hercegovini koju možemo nazvati vladavina „u ime naroda“, koja je dovela državu do ruba propasti, a narod do stradanja, raseljavanja i zločina. Njen rezultat, *Dayton-Paris Agreement*, 1995. godine iskazan je u političkom „kompromisu“ koji je okončao rat i podijelio zemlju na dva suprotstavljena dijela (entiteta) u kojima je, kako kaže Joseph Marko, sve zasnovano na etničkom predstavljanju i gdje od finansijske podrške entiteta zavisi budžet države.³² Iz ovoga je razvijena cjelokupna politika etničkog predstavljanja naroda, tj. ovdje se nalazi ključna politička premisa „na osnovu koje su SDA-u i Aliji Izetbegoviću uručena ekskluzivna prava na artikuliranje kolektivnih interesa i na političko predstavljanje Muslimana.“³³ Takvu poziciju su izgradili SDS i HDZ i nastala je jasna situacija etničkog predstavljanja i otvaranja konflikata po svim razinama društva i države. To je *eticizam* u kojem se ljudska egzistencija reducira na ravan prostog etničkog prebrojavanja i konfrontiranja, kao i na svočanje svih pitanja na pitanje etničke teritorije.

Sama kolektivistička ideologija prelila se iz srbijanskog društva na bosansko i preplavila ga. Naravno, Bosanci i Bošnjaci su vrlo neodgovorno naletjeli na etnički politički narativ i utopili se u etnonacionalističkoj politici i ratnim dešavanjima. Oni uopće nisu razumjeli duh vremena niti su procijenili vlastite mogućnosti. Bošnjaci su naivno slijedili jednog vođu i njegov tim koji doista nije imao jasnu, modernu, evropsku koncepciju države, osim deklarativnih programskih narativa koji su 1992. godine velikosrpskom agresijom pretvoreni u prah i pepeo. Ovdje je potrebno podsjetiti na jednu historijsku analogiju, na koju upozorava Tarik Haverić:

1921. godine... glasovi muslimanskih poslanika omogućili su usvajanje Vidovdanskog ustava u Ustavotvornoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Ta odluka, koja je ostavljala širom otvorena vrata apsolutizmu Karađorđevića, počivala je na procjeni glavnog muslimanskog političara, Mehmeda Spahe, za

³² Joseph Marko, *Post-conflict Reconstruction through State – and Nation – building: The Case of Bosnia and Herzegovina*, European Diversity and Autonomy Papers, 4/2005, www.eurac.edu/edap, str. 6–7.

³³ Edin Šarčević, “Dejtonsko zatočeništvo” – slučaj ili zakonomjernost. Jedan javnopravni pogled, u: *Godišnjak 2011*, BZK “Preporod”, Sarajevo, 2001, str. 102.

kojeg je teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine značila više nego narav rešima nove države... Ta procjena, međutim, bila je pogrešna: u toj veletrgovini nije bilo važno što će JMO dobiti, već ono što će dati (a dala je ustavnu legitimaciju jednom autoritarnom i ugnjetačkom režimu). Kada se jednom uspostavila u pravu, srpska dinastija je bez ikakvih teškoća, kada joj je to trebalo, poništila Spahin „dobitak“: najprije je, nakon Šestojanuarske diktature, Bosna i Hercegovina podijeljena na banovine koje nisu poštivale njezine historijske granice, a zatim je sporazumom Cvetković-Maček iz 1939. podijeljena između Srbije i Hrvatske.³⁴

Slično ovome procesu iz 1921. godine odvija se proces devedesetih godina kada tadašnji muslimanski intelektualci „potvrćuju“ suverenost *svoje* etnije, garantiraju opstanak naroda i njegovo političko usmjerenje. A da bi u tome „uspjeli“, oni su promijenili, najprije *de facto*, a onda *de iure*, „naslijeđeni politički sustav da bi ga preobrazili u etnokratiju. Proces koji je time pokrenut nije spriječio genocid nad Muslimanima, ali je zauzvrat *legalizirao* rastakanje Bosne i Hercegovine.“³⁵ To je proces koji je doveo do stvaranja entiteta RS na pola državne teritorije. Zato je na kraju ovoga procesa kao „logičan završetak“ stajao dejtonski model sa svim njegovim opasnostima. Zbog toga je nužno, napokon, završiti s bošnjačkim „naivnim“ čučenjem pred nepravdama svijeta kao da je sve došlo neočekivano.

Richard Holbrooke je u knjizi *To End the War* tvrdio: „Na papiru, Dayton je bio dobar sporazum; završio je rat i uspostavio samostalnu, multietničku zemlju“,³⁶ ali šta je iz njega proizašlo nije ga interesiralo. Njemu je trebao mir po svaku cijenu – zato je udovoljavao Miloševiću, a ucjenjivao Izetbegovića. Od početka 1996. godine „Dayton Bosnia“ je postala „internacionalno sponzorirani politički inženjering“³⁷, koji je tragao za uspostavljanjem modela trajnog mira,

³⁴ Tarik Haverić, *Ethnos i demokratija*, Sarajevo, Rabic, 2006, str. 64.

³⁵ Tarik Haverić, *ibid.* str. 65.

³⁶ Richard Holbrooke, *To End the War*, New York, 1998, str. 335.

³⁷ Sumantra Bose, *Bosnia After Dayton*, New York, Oxford University Press, Oxford, 2002, str. 3.

priznajući rezultate ratnih osvajanja. Ovaj paradoks pokazao je pravi smisao dejtonskog dogovaranja oko Bosne koje je vodilo postepenom rastakanju bosanskohercegovačke državnosti i republičkog ustavnog poretka. Načalost, mnogo je ličnosti iz internacionalnih institucija na Bosni ostvarivalo karijere ili tajne projekte. Takav je bio švedski visoki predstavnik Carl Bildt,³⁸ koji je hladnokrvno nadgledao iseljavanje srpskog stanovništva iz Sarajeva i okoline koje je organizirao M. Krajišnik u sklopu preseljavanja stanovništva i pravljenja etničkih teritorija. Bildt je, kao i mnogi drugi učesnici bosanske nesreće, napisao knjigu o svome viđenju rata i on kazuje da je mirovni sporazum „zasnovan na nadi da će tokom vremena imperativ integracije u zemlji i regionu biti dominantni faktor“.³⁹

Velikosrpski projekt mođe biti djelimično zadovoljan na „dejtonskom poklonu“, jer je njime ostvario dio svog cilja. Stvaranje entiteta RS na teritoriji države Bosne i Hercegovine, dakle, jedini je rezultat („dobitak“ ili ratni plijen) ratova koje su iz Beograda vodili protiv Hrvatske, Bosne i Hercegovine i kosovskih Albanaca. Bošnjaci bi morali detaljno promisliti ovo stanje ili odgovoriti na pitanje kako su na kraju dvadesetog stoljeća ponovili grešku Mehmeda Spahe, tj. kako su dali *saglasnost* velikosrpskom projektu da ih razara kroz slovo Dejtonskog sporazuma. U mirovnom procesu, kojim se *dogovara* novo unutarnje uređenje Republike Bosne i Hercegovine, republičko ustavno uređenje je napušteno i zamijenjeno dejtonskim sistemom koji je pratilo etabliranje posebnih modela vladavine, koje E. Šarčević naziva

³⁸ Povodom obilježavanja dvadeset godina od početka opsade Sarajeva 6. aprila 2012. Florence Hartmann je na sarajevskoj ulici susrela švedskog *homunculusa* i rekla mu gdje spada, jer mu zasigurno nije mjesto tu, kad nije pomogao Sarajevu kad je trebao. Podsjetila ga je na njegovu nečasnu i nehumanu ulogu za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. “On nije trebao doći danas u Sarajevo. Pitala sam ga zašto je došao. Trebao je doći kada je nešto mogao učiniti. A onda kada je nešto mogao učiniti govorio je da je Milošević dobar momak, to piše i u transkriptima. On ne zasluđuje danas biti ovdje. On svojom politikom kao predstavnik svoje države i EU nije ništa učinio da se uskrate muke Sarajeva i čitave Bosne. Zato smatram da mu tu nije mjesto. Ja sam slobodan građanin iz Evrope i imam mu pravo to reći, a on ima pravo nastaviti biti tu. Pitala sam ga zašto je tu došao i rekla mu da on ne zasluđuje biti ovdje. Nije mi ništa odgovorio.” Florence Hartmann je bivša glasnogovornica i savjetnica za Balkan glavne tužiteljice Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju Carle del Ponte.

³⁹ Carl Bildt, *Peace Journey: The Struggle for Peace in Bosnia*, London, 1998, str. 392.

„ustavnim etnokratijama“.⁴⁰ U tom okviru etničke oligarhije su uzele državnu vlast, privatizirale je i etnicizirale po vertikalnoj i horizontalnoj strukturi i razorile socijalnu strukturu koja je bila osnova društvenog sistema. To je bio vrhunski primjer ideologije etnicizma. Bošnjaci imaju epohalni zahtjev pred sobom da odgovore na pitanje: otkud entitet RS na pola državne teritorije Republike Bosne i Hercegovine? Pored toga, morat će se ponuditi odgovor zašto je etničko predstavljanje uvedeno kao politički model (*etnokratija*) nakon socijalizma i time je potkopan građanin i Republika Bosna i Hercegovina, a na mjesto apstraktnog građanina stupio je etnikum sa njegovim razornim kolektivističkim duhom.

Bosanska država ipak nije uništena. Nesreća koja je pogodila Bosnu na kraju dvadesetog stoljeća predstavlja milenijski udes, dosada „najveću historijsku prekretnicu“ (Vera Krčinić-Bukić) kojom se prijete postojanju bića, društva i države Bosne.⁴¹ To znači da Bosanci i Bošnjaci trebaju razgovarati o svim mogućim pitanjima, ali da ne mogu biti ucjenjivanja i tabu tema. Bošnjačka politika je od devedesetih godina „nasjedala“ na podvale velikosrpskih intelektualnih grupa, a nije uspjela čuti liberalne, moderne i drugačije srpske glasove koji su bili potisnuti u Srbiji i u Bosni. Galama velikosrpskih intelektualaca među Srbima bila je tolika da je zaglušila i onemogućila svaki razuman glas iz srpskog naroda. Odista su velikosrpski ideolozi mislili da će za nekoliko sedmica zbrisati i Bosnu i Bošnjake s lica zemlje.⁴²

Velikosrpska politika poslije svega, poslije zauzeća pola Bosne, traži da se ne spominje genocid, da se šuti dok osvajači pokušavaju pola bosanskohercegovačke državne teritorije prevesti u srpsko vlasništvo, da se ne ukazuje da je entitet RS rezultat genocida i etničkog čišćenja Bošnjaka i drugih, da se ne razgovara o dejtonskom Ustavu koji je oktrojiran izvan legalne i propisane procedure za

⁴⁰ Edin Šarčević, *Dejtonski ustav BiH*, str. 13.

⁴¹ Vera Krčinić-Bukić, *Bosanski identitet. Između prošlosti i budućnosti*, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1997, str. 97–103.

⁴² Očito je da su bili zaslijepljeni mrtnjom i vojnom moći Jugoslavenske armije koja je bila pod njihovom kontrolom. Danas bi velikosrpski političari da se od Bošnjaka ne spominje *nastanak* entiteta RS, da se ne dovodi u pitanje zločinačko djelo, da se zaboravi šta je bilo i da se ne spominje Srebrenica kao dovršenje genocida nad Bošnjacima. Najzad, da Bosna utihne dok velikosrpske laži prekriju masovne grobnice na kojima stoji „entitet genocida“ ili *Republic of Genocide*.

izmjenu Ustava Republike Bosne i Hercegovine, dakle, ilegalno nametnut u paketu mirovnog sporazuma što se nije desilo nijednoj zemlji u Evropi poslije Drugog svjetskog rata. Velikosrpski ideolozi bi zabranili Bošnjacima da govore i misle o državi Bosni i Hercegovini, da u njima ugase *bosanstvo*, te da se zadovolje nekom malom „teritorijom“ na kojoj bi oni mogli da zadovoljavaju svoje religijske potrebe. Svako pozivanje na državu Bosnu i Hercegovinu izaziva nemir kod velikosrpskih političara. Na pitanje o nastanku entiteta RS na tlu Republike Bosne i Hercegovine velikosrpski ideolozi odgovaraju lažima. Zato su razvili tzv. „velikosrpske metode“ izvrtanja činjenica, naglašavanja laži, provlačenja podvala u komunikaciji, neprestanog ponavljanja falsifikata, relativiziranja zločina, ušutkivanja svakog govora o genocidnom karakteru entiteta RS i slično, kako bi se zaboravilo da su utemeljitelji entiteta ratni zločinci kojima se sudi pred haškim tribunalom za ratne zločine počinjene nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.

Bosna je na kraju dvadesetog stoljeća razapeta između dva velikodržavna interesa, dvije nakaradne arhaične politike etnomanije. Te politike su simbolizirali S. Milošević i F. Tuđman, kao nastavljači dogovora između Cvetkovića i Mačeka 1939. godine. Tokom agresije na Republiku BiH Milošević i Tuđman vješto su prikivali svoje glavne ciljeve. Tuđman je bio istinski realpolitičar, dok je Milošević silno odricao mogućnost postojanja Bosne i Bošnjaka. O tome Hrvoje Šarinić kazuje:

Kao povjesničar Tuđman je Bosnu smatrao povijesnim apsurdom, a bio je uvjeren i da su komunisti od muslimanske vjere napravili naciju jer su do tada bosanski muslimani bili Hrvati ili Srbi. Ali kao realpolitičar on ju je prvi službeno priznao i poslao hrvatskog veleposlanika u Sarajevo, podržao referendum o nezavisnosti, a 1995. potpisao Splitski sporazum koji je omogućio vojnu akciju za deblokadu Bihaća i pobjedu nad srpskom vojskom. Milošević je bio potpuno drukčija osoba i sjećam se da mi je još 1993. na jednom od naših tajnih sastanaka govorio kako je, zahvaljujući Republici Srpskoj, riješio 90 posto srpskog nacionalnog pitanja, „isto kao što je Franja s Herceg-Bosnom rešio hrvatsko nacionalno pitanje“. Kada sam ga pitao zašto ne želi priznati Bosnu, pogledao me i uzvratio: „Kakvu Bosnu?“. Želim reći da kod Miloševića jednostavno nije dolazilo u obzir prihvaćanje nezavisne BiH, dok je Tuđman kao realpolitičar razumio da na to mora pristati. Ako ste gledali cjelokupni prijenos mog haškog svjedočenja,

*mogli ste vidjeti da Milošević nije proturječio mojim izjavama o njegovom odnosu prema toj zemlji.*⁴³

Jasno je da je Bosna bila žrtva politika dogovorenog velikodržavnog ekspanzionizma, gotovo siguran ratni plijen oko kojeg su se Tuđman i Milošević sporazumjeli. Pritom treba imati u vidu da bošnjački političari nisu uspješno odgovorili na izazove potkopavanja Republike Bosne i Hercegovine. Oni su devedesetih godina počeli „dogovaranje“ oko države koja je već postojala i tako su pristali da *etnokratija* bude novi model vlasti u BiH.⁴⁴ U tome se krilo naivno i neodgovorno uvjerenje da „države predstavljaju etničke skupine“, a ne državljanke ili građane koji žive u njima. Iz takvog političko-pravnog koncepta BiH je zapala u duboku krizu koju treba posmatrati kao odstupanje od bosanske povijesne paradigme kao pluralnog društva i jedinstvene države svih njezinih građana. Oni su svojim načinom djelovanja i odnosom prema bitnim političkim pitanjima suštinski nasjeli i nalegli na etnonacionalistički zov srpskog i hrvatskog nacionalizma, te tako otpočeli „prebrojavanje“ građana prema etničkoj pripadnosti, a to je vodilo u etničko distanciranje i pokušaje da se postigne razgraničenje među „konstitutivnim narodima“ koji stoljećima žive zajedno i izmiješano. Oni su na taj način doprinosili razgradnji državnosti Republike Bosne i Hercegovine i doveli u pitanje njezin građanski ustav. Bošnjačko sudjelovanje u priči oko regionalizacije Republike Bosne i Hercegovine bilo je izraz povijesne nedoraslosti političkom trenutku i plitke naracije o „dogovoru naroda“ kako bi se došlo do toga da ethnos vlada na određenoj teritoriji države. Naravno, ta se vladavina ethnosa uvijek realizira preko političke elite koja se predstavlja za zaštitnika narodnih interesa, tj. preko dogmatsko-

⁴³ Robert Bajruši, „Trgovinu između Tuđmana i Miloševića spriječila je plitka Neretva“, intervju sa Hrvojem Šarinićem, Nacional, br. 428, 27. 1. 2004.

⁴⁴ „U bosanskom ustavnom modelu etnokratski element samo na prvi pogled fungira kao nadopuna reprezentativnom. Stvarni razmjeri etnokratskih struktura se vide iz legitimacionih mehanizama i raspodjela nadležnosti u skupštinskim domovima. Upravo ovdje legitimacione procedure reduciraju apstraktnog građanina na sredstvo za potvrđivanje političkog establishmenta i potiskuju ga iz pozicije nosioca suvereniteta u poziciju periodičnog glasača o predstavnicima „konstitutivnih naroda“. Mogućnosti veta i blokade skupštinskog sistema metodom „nepprisustvovanja skupštinskim zasjedanjima“ čine od blokova etničkih partija i predstavnika „konstitutivnih naroda“ stvarne vlasnike demokratskog procesa. Na toj pozadini je formiran oligarhijski tip vladavine: *etnokratija*“ (vidjeti: E. Šarčević, *Dejtonski Ustav BiH*, Sarajevo, str. 24).

nacionalističke legitimacije. Tako je etnicitet postao *superordiniran* državi ili (bosanskohercegovačkoj) naciji. Iz takve superiornosti etničkog nad državnim (nacionalnim) proistekle su sve nesreće bosanskohercegovačke države.

Dvadeset godina poslije agresije mnogi bosanski i bošnjački intelektualci postavljaju pitanja o državi Bosni i Hercegovini. Očito je da se ne žele pomiriti s getoizacijom u koju ih guraju velikosrpski i velikohrvatski ekspanzionizam i militarizam kao i bošnjačka etnopolitika. Oni još očekuju da će se na ruševinama srpske dugotrajne simbioze nacionalizma i populizma, kao dominantne matrice političke kulture u Srbiji od kraja osamdesetih godina 20. stoljeća, pojaviti liberalna naracija i politika koja će se zalagati za slobodu pojedinca, pravnu državu i vladavinu prava, a posebno solidarnost između ljudi, nacija i naroda kao znak obostranog poštovanja. Bošnjaci još uvijek vjeruju da među Srbima postoje brojni ljudi koji ne pristaju da se u ime bilo kakvog cilja (velikosrpske ideje o velikoj srpskoj državi na Balkanu) identificiraju sa zločinima i da ih relativiziraju. Bošnjaci ni u kojem slučaju nisu i ne mogu biti fizička smetnja za slobodu srpskog naroda, ali Bošnjaci ne mogu biti uništeni i iskorijenjeni da bi se ostvarila neka nenormalna mitologija i ideja velike srpske države.